

Wilhelmina formeert

Reconstructieopdracht over de kabinetsformatie van 1907-1908

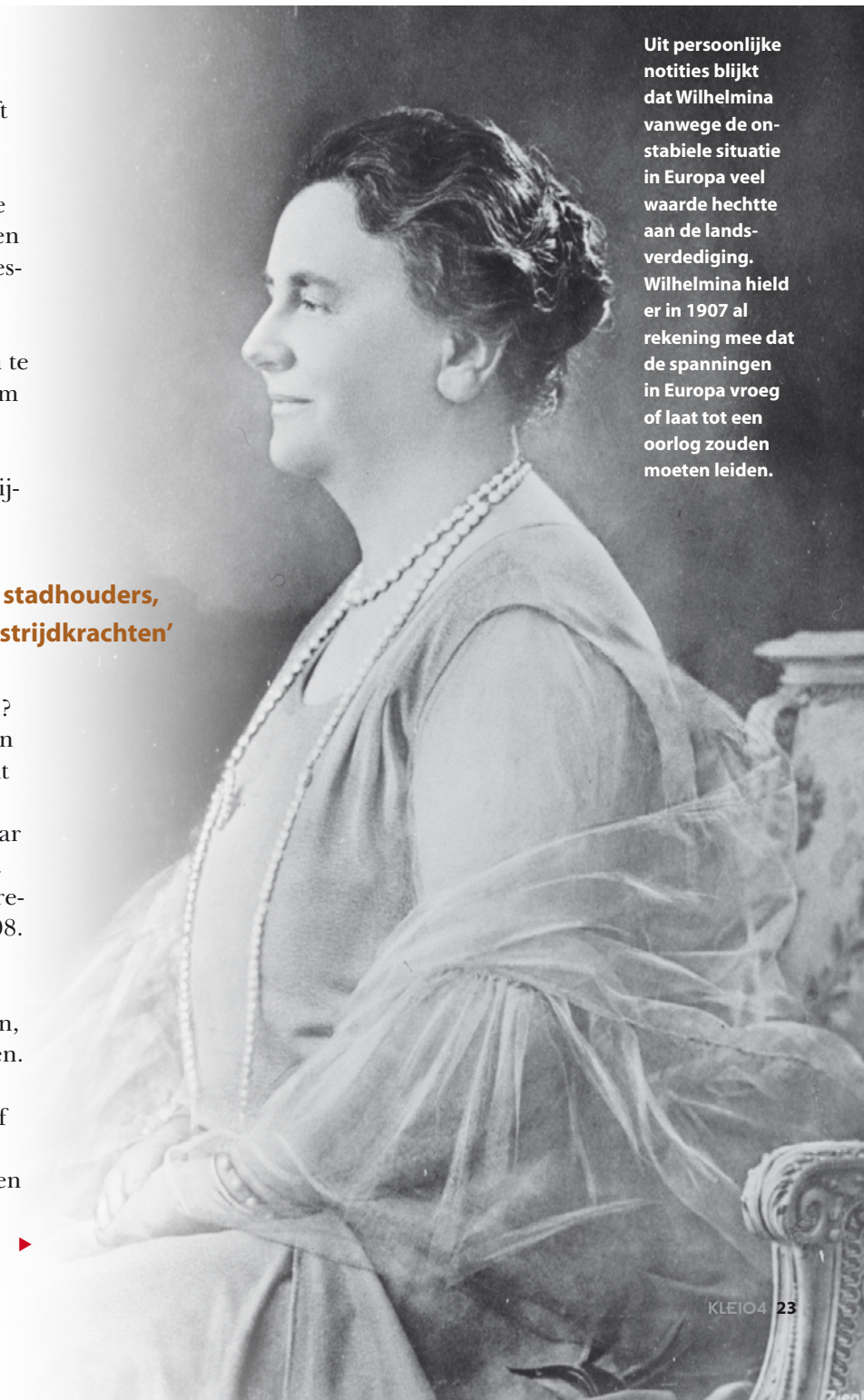
De jonge vorstin Wilhelmina en haar vertrouweling De Savornin Lohman blijken bij de kabinetsformatie van 1907 - 1908 erg veel invloed op het formatieproces te hebben gehad. Het betekende het einde van de politieke loopbaan van Abraham Kuyper. Met behulp van tekstkaartjes kunnen leerlingen deze formatie zelf reconstrueren.

Op 24 december 1907 stuurt Theo de Meester een ontslagbrief voor zijn voltallige kabinet aan de jonge vorstin Wilhelmina. Drie dagen eerder heeft de Tweede Kamer de begroting van de minister van Oorlog, Willem Frederik ridder van Rappard, verworpen. De linkse, liberale en socialistische fracties stemmen verdeeld en vermoeden dat de rechtse partijen, de confessionelen, daar op in hebben gespeeld door samen een complot te smeden. Wilhelmina vindt dat de liberalen zich in militaire zaken te lichtzinnig opstellen. Zij ziet nu haar kans om zonder nieuwe verkiezingen op een rechtse coalitie aan te sturen. Alleen moet dat wel gebeuren zonder de antirevolutionaire partij-leider Abraham Kuyper.

‘Van huis uit, terugvoerend op de eerste stadhouders, had Wilhelmina een sterke band met de strijdkrachten’

Hoe zal deze kabinetscrisis opgelost worden? Kan de koningin haar macht doen gelden en de door haar gewenste coalitie krijgen? Lukt het om ‘Abraham de Geweldige’ buiten het kabinet te houden? Jan de Bruijn, hoogleraar in de politieke geschiedenis aan de Faculteit Rechtsgeleerdheid aan de VU, schreef een reconstructie van de kabinetsformatie van 1908. In zijn boek *Wilhelmina formeert. De kabinetscrisis van 1907-1908* gebruikte hij daarvoor dagboekantekeningen, persoonlijke brieven, telegrammen en notulen van de betrokkenen. Met behulp van een tijdlijn en tekstbronnen kunnen leerlingen die reconstructie zelf maken. Zij leren daarbij over de procedure, de macht van de koningin en andere factoren die van invloed zijn op het verloop van de formatie.

Uit persoonlijke notities blijkt dat Wilhelmina vanwege de onstabiele situatie in Europa veel waarde hechtte aan de land-verdediging. Wilhelmina hield er in 1907 al rekening mee dat de spanningen in Europa vroeg of laat tot een oorlog zouden moeten leiden.

In dit artikel leest u een korte weergave van de kabinetsformatie van 1907-1908. Bij iedere stap zijn enkele belangrijke tekstkaartjes opgenomen (omkaderd). De leerlingen kunnen met behulp van deze informatie en die van de volledige opdracht op de website zelf de formatie reconstrueren.

Het fatale debat

Het kabinet-De Meester is een minderheidskabinet van verschillende liberale stromingen dat gedoogsteun krijgt van de socialisten. Het is daarmee een linkse coalitie, voortgekomen uit een collectieve afkeer van het bewind van Abraham Kuyper (1901-1905). De coalitie zit niet erg stevig in het zadel. In de Eerste Kamer kan zij niet op een meerderheid rekenen. Na de 'Nacht van Staal' in december 1906 hangt de coalitie aan een zijden draadje en moet de minister van Oorlog uiteindelijk opstappen, de gewilde kieswethervormingen mislukken door rechtse tegenwerking, er is verlies voor links bij de Statenverkiezingen van juli 1907 en in augustus treedt de minister van Marine af.

Willem Frederik ridder van Rappard probeert zich op het departement van Oorlog te houden aan het beleid dat door zijn liberale voorganger is ingezet. Dat betekent bezuinigen op de militaire uitgaven om sociale maatregelen te kunnen financieren en de vorming van een 'volksleger' waarbij de gehele weerbare bevolking voor dienstplicht in aanmerking komt. Dat laatste is een belangrijke maatregel om het leger te democratiseren. Vanwege onhandig optreden en het niet informeren van de Kamer verliezen enkele liberalen het vertrouwen in Van Rappard. Als ook de socialisten zich tegen hem keren, is het met hem en het kabinet-De Meester gedaan.

Op 21 december 1907 stemde de Tweede Kamer over de begroting van Oorlog van minister Van Rappard. De uitslag is als volgt:

Voor (38)		Tegen (53)	
22	Unie liberalen	23	Katholieken
8	Vrij liberalen	14	Antirevolutionairen
5	Vrijzinnig democraten	4	Christelijk Historischen
3	Christelijk Historischen	7	Sociaaldemocraten
		4	Vrijzinnig democraten
		1	Unie liberaal

Tekstkaartje voor de leerling:

Uit de brief van 24 december 1907 waarin De Meester het collectieve ontslag van zijn kabinet aanbiedt aan koningin Wilhelmina: 'Een Kamermeerderheid onder leiding van Heemskerk, Troelstra en Van Vlijmen (katholieken - DS) heeft niet alleen de begroting van Oorlog, maar ook het kabinetsbeleid afgekeurd.'

Wilhelmina's kijk

Geheime notitie van Wilhelmina uit het voorjaar van 1907:

'Een sterk leger is van nationaal belang. Allen die daaraan afbreuk doen, bedrijven partijpolitiek. De combinatie Troelstra, Drucker, Borgesius, Tydeman is gezwicht voor Borgesius' drijven, dat ten doel heeft de socialisten te vriend te houden, het koste wat het wil, ook ten koste van het vaderland, dus landsverraders!'

Achteraf is duidelijk vast te stellen hoe koningin Wilhelmina tegen de politieke situatie van 1907-1908 aankijkt. Wilhelmina heeft de voorkeur voor een gematigd liberaal en confessioneel kabinet. Van huis uit, terugvoerend op de eerste stadhouders, heeft zij een sterke band met de strijdkrachten. Achter de schermen probeert zij de belangen ervan te behartigen. Uit persoonlijke notities blijkt dat zij vanwege de onstabiele situatie in Europa veel waarde hecht aan de landsverdediging. Wilhelmina houdt er in 1907 al rekening mee dat de span-

ningen in Europa vroeg of laat tot een oorlog moeten leiden. Het optreden van de liberalen is haar tegengevallen en dus is haar hoop op een rechtse, confessionele coalitie gevestigd. Abraham Kuyper blijft wat haar betreft aan de zijlijn. Wilhelmina vindt Kuyper geen prettige persoon vanwege zijn barokke stijl en polariserende optreden. Zijn stellingname in de antithese heeft in de ogen van Wilhelmina de politieke tegenstellingen onnodig vergroot.

Uit Wilhelmina's *Regeeringsherinneringen 1898-1902*: 'Kuyper beschikt over zeldzame gaven en een enorme werkkraft, maar is ook behept met eerezucht, ijdelheid en heerszucht. Ik vermoed dat hij het liefste president van een calvinistische republiek zou worden. Zijn politieke stijl richt zich op tegenstellingen. Met zijn antithesepolitiek heeft hij bijgedragen aan de verscherping van de politieke verhoudingen.'

Advies en opdracht

Op 27 december gaan de adviseurs langs bij de koningin om de kabinetscrisis te bespreken. Dat zijn de voorzitter van de Tweede Kamer (jonkheer mr. J. Röell, CHU), voorzitter van de Eerste Kamer (baron Schimmelpenninck van der Oye van Hoevelaken, CHU) en de vicevoorzitter van de Raad van State (jonkheer mr. P.J. van Swinderen, ARP). Zij raden de vorming van een rechts kabinet aan met de antirevolutionair Heemskerk als formateur. Ook De Savornin Lohman (fractievoorzitter van de CHU) wordt als vertrouweling van de koningin op het paleis uitgenodigd. Op maandag 30 december gaat Heemskerk op audiëntie bij Wilhelmina. Ze deelt hem mee dat hij een schriftelijk verzoek zal krijgen met daarin de formatieopdracht. Daarnaast noemt Wilhelmina nog elf punten die de speciale aandacht van de toekomstige formateur moeten krijgen. Het zijn punten die haar persoonlijk ter harte gaan, voornamelijk over de verdediging van het land. Ten slotte behoudt Wilhelmina zich het recht voor het eindoordeel te vellen over het onderdeel defensie.

De adviesronde en formatieopdracht laten weinig aan de verbeelding over. De vorstin en haar adviseurs zetten in op een rechtse coalitie met meer aandacht voor militaire zaken en zonder Abraham Kuyper. Het is voor ons opmerkelijk dat de koningin in de formatieopdracht punten

laat opnemen die voor haar persoonlijk belangrijk zijn. Nog sterker is het dat zij de voorwaarde stelt het eindoordeel in een politieke kwestie te geven. Daarnaast valt de rol van De Savornin Lohman op. Hij behoort niet tot de vastgestelde adviseurs die de koningin bijstaan direct na de verkiezingen. Als vertrouweling wordt hij op persoonlijke titel door de koningin opgeroepen. De Savornin Lohman heeft een duidelijke mening over Kuyper.

Lohman versus Kuyper

Uit het formatieadvies van De Savornin Lohman aan Wilhelmina, 27 december 1907: 'Kuyper zou als premier te veel weerstand uitlokken. Een nieuw kabinet-Kuyper zou de nu zo verdeelde linkse partijen daardoor weer bij elkaar brengen en binnen de kortste keren in conflict komen met de Kamer.'

Uit een brief van 5 januari 1908 van De Savornin Lohman aan Heemskerk: 'Gij moet Kuyper zeggen dat gij besloten zijt de opdracht te aanvaarden, op grond dat een andere houding met uw eigen gevoel van verantwoordelijkheid en waardigheid niet overeenkomt; dat gij echter meent, te kunnen en zelfs te moeten weigeren, indien gij aan de koningin kunt meedelen, dat dr. Kuyper zelf bereid is een kabinet te formeren.' ►

Links:
Abraham Kuyper.

Spotprent over (Alexander) Heemskerk en (Diogenes) Kuyper. Het onderschrift luidt: Alexander: 'Wat geschenken kan ik u geven? ... Ik wil u alles maken: "Staatsraad" en nog meer.' Diogenes: 'Geef mij liever een beetje zonneschijn.' Verschenen in *De Amsterdammer*, 9 aug. 1908, tekenaar J.C. Braakensiek. Katholiek Documentatiecentrum, Nijmegen.

Theodorus Heemskerk (1852-1932), minister van Binnenlandse Zaken voor de Anti-Revolutionaire Partij en voorzitter van de ministerraad. Foto: Nationaal Archief/ Spaarnestad Photo.

Heemskerk zit erg met de opdracht in zijn maag. Hoewel geen trouwe adjudant van Kuyper, is het binnen antirevolutionaire kring haast ondenkbaar de partijleider zomaar te passeren. Uit zijn driestarren, zijn wekelijkse hoofdredactionele commentaar in dagblad *De Standaard*, blijkt duidelijk dat Kuyper staat te trappelen om in 1909, na de reguliere kabinetsperiode vanaf 1905, het land weer te gaan leiden. Heemskerk moet hem nu gaan vertellen dat zo iets niet gaat gebeuren. De formateur zoekt steun bij De Savornin Lohman, leider van de CHU en *éminence grise* van het Binnenhof. Tussen Lohman en

Kuyper botert het niet. In 1894 is Lohman aanvoerder geweest van een groep antirevolutionairen die tegen de instructies van Kuyper is ingegaan en tegen het kieswetvoorstel van Tak van Poortvliet heeft gestemd dat voorzag in een uitbreiding van het kiesrecht. Het resulteert in een splitsing van de partij. In 1896 moet Lohman zijn functie als hoogleraar aan de Vrije Universiteit te Amsterdam opzeggen, omdat zijn standpunten niet meer verenigbaar blijken met die van de universiteit. Lohman bedenkt dat Heemskerk zijn partijleider onder druk moet zetten. Heemskerk heeft de opdracht van de koningin gekregen, maar zal hem weer teruggeven als Kuyper aangeeft dat hij de formatie op zich wil nemen. Kuyper begrijpt dat de vorstin dit als opdringerig zal zien. Kuyper stemt daarom in met Heemskerk als formateur op voorwaarde dat de koningin hem wel zal ontvangen en om advies zal vragen. Bovendien vindt hij dat het kabinet dat Heemskerk formeert slechts tot de verkiezingen van 1909 mag blijven zitten. Nadat de koningin Kuyper ontvangen heeft, is het duidelijk dat zijn rol is uitgespeeld.

Heemskerk formeert

Als minister-president is Heemskerk direct ook minister van Binnenlandse Zaken (het Ministerie van Algemene Zaken wordt pas in 1937 door Colijn ingesteld). Op 20 januari stemt zijn partijgenoot Syb Talma in met het ministerschap van Landbouw, waar ook sociale zaken onder valt. Op 23 januari heeft Heemskerk drie toezeggingen van katholieke ministerskandidaten: M.J.C.M. Kolkman voor Financiën, mr. J.G.S. Bevers voor Waterstaat en mr. A.P.L. Nelissen voor Justitie.

Kandidaat-minister Sabron stelt zich aanvankelijk terughoudend op. Tijdens een diner op het paleis wendt de koningin zich tot hem. Uit de aantekeningen van Wilhelmina, 23 januari 1908: *'Het is in de huidige omstandigheden een landsbelang dat het leger een minister krijgt waarin het vertrouwen stelt. Wij hebben nu eindelijk de kans om iets voor het leger te doen, maar nu moeten onze hulp troepen ons niet in de steek laten! Hoe kunt u weigeren nu het ijzer heet is om gesmeden te worden! Beseft u welke zware verantwoordelijkheid u op zich neemt als u de benoeming afwijst?'*

De steun van Lohman en Wilhelmina doet Heemskerk goed. Hij laat zijn onzekerheid varen en nadat de grootste hindernis – het passeren van Kuyper – is genomen, gaat hij voortvarend te werk. Zijn kabinet moet drie katholieken en drie antirevolutionairen tellen. Alvast met het oog op een doorstart na de verkiezingen van 1909, moeten de kandidaten een breed vertrouwen binnen de eigen gelederen genieten.

Na kort overleg met W.H. Nolens zijn snel drie geschikte katholieke kandidaten gevonden. Aan de antirevolutionaire zijde neemt Heemskerk de post van Binnenlandse Zaken op zich en stemt Talma direct in met het departement van Landbouw waar ook sociale zaken onder valt. Voor Koloniën heeft Heemskerk de gouverneur van Suriname op het oog: A.W.F. Idema. Hij moet omzichtig benaderd worden, omdat hij vriend en vertrouweling van Kuyper is.

Buiten Kuyper om verzendt de president van het Kabinet der Koningin, jonkheer Vegelin van Claerbergen, namens Heemskerk een telegram naar Suriname. Als Idema zich afwachtend toont, grijpt Wilhelmina zelf in en zet hem met een persoonlijk telegram onder druk, zodat Idema niet meer kan weigeren. Daarnaast moeten er nog drie vakministers worden gevonden voor de departementen van Oorlog, Marine en Buitenlandse Zaken. Bij deze benoemingen is de voorkeur van de koningin en de militaire ervaring van de kandidaat belangrijker dan de politieke kleur. Op Marine zegt de partijloze viceadmiraal J. Wentholt toe. Hij heeft in het zittende kabinet in augustus 1907 Cohen Stuart opgevolgd en blijkt uiterst geschikt.

Op Oorlog komt uiteindelijk de partijloze luitenant-generaal, tevens adjudant in buitengewone dienst van de koningin, F.H.A. Sabron terecht. Nadat Heemskerk de vorstin van zijn aanvankelijke terughoudendheid heeft bericht, zet Wilhelmina Sabron tijdens een diner op het paleis dat hij als adjudant bijwoont flink onder druk, waarna hij vrij snel toegeeft (om vervolgens toch nog wat tegen te sputteren bij Heemskerk).

De zoektocht naar een minister van Buitenlandse Zaken verloopt stroef. Twee kandidaten weigeren beslist en blijken het volgens Wilhelmina niet waard om koninklijke druk op uit te oefenen. Ten slotte benadert Heemskerk de kandidaat van zijn eerste voorkeur, jonkheer mr. R. de Marees van Swinderen. Deze erva-

ren diplomaat van christelijk historische huize is sinds 1904 gezant in Washington en is al op 4 januari door De Savornin Lohman aangedragen als kandidaat. Op 5 februari volgt er een gesprek tussen Heemskerk en Van Swinderen en de laatste aanvaardt de functie twee dagen later.

Het kabinet-Heemskerk

Op maandag 10 februari ondertekent Wilhelmina de benoemingsbesluiten en kan het kabinet-Heemskerk gaan regeren. Van Swinderen slaagt er al in maart in zijn noodwet door het parlement te loodsen waardoor de betaalde vrijwilligers direct opgeroepen kunnen worden voor het blijvende deel van de strijdkrachten.

‘Wilhelmina zette Sabron tijdens een diner op het paleis flink onder druk, waarna hij vrij snel toegaf’

Ook andere militaire hervormingsmaatregelen worden door de Kamer aangenomen. Wilhelmina heeft het gematigd rechtse kabinet met hart voor de verdediging van het land, precies zoals haar voor ogen stond. Bij de verkiezingen van 1909 kan de coalitie op een ruime meerderheid in de Tweede Kamer rekenen. Kuyper maakt nog wel even aanstalten om als premier terug te keren, maar de verhoudingen binnen de coalitie zijn van dien aard, dat ze hem er liever niet bij willen. De beschermer van de ‘kleine luyden’ raakt later dat jaar door de lintjesaffaire nog lelijk in opspraak.

Na 1909 vertrekken enkele ministers, maar blijft het beleid onder leiding van Heemskerk ongewijzigd. De rijzende ster is de minister van Marine en later van Oorlog, de nog jonge Hendrikus Colijn. ■

Literatuur

- Jan de Bruijn, *Wilhelmina formeert. De kabinetscrisis van 1907 – 1908*, Amsterdam, 2011
- P.J. Oud, *Staatkundige vormgeving in Nederland, deel I 1840 – 1940* (zevende druk, bewerkt door prof. Dr. J. Bosmans), Assen, 1997.
- Siep Stuurman, *Verzuiling, kapitalisme en patriarchaat. Aspecten van de ontwikkeling van de moderne staat in Nederland*, Nijmegen, 1983.

Op de website www.vgnkleio.nl/kleio vindt u de volledige opdracht met opdrachtvellen en tekstkaartjes.

